

De strijd tussen hiërarchieën en netwerken in markt, overheid en samenleving

www.frisocoumou.nl, september 2010

Nieuwe verhoudingen tussen hiërarchieën en netwerken

Het afgelopen decennium zijn smartphones, Wi-Fi, breedband internet, satelliet en digitale televisie gemeengoed geworden. Er is een beweging op gang gekomen van massale zelfexpressie via het internet op een schaal die we nog niet eerder hebben meegemaakt. Wereldwijd experimenteren burgers, bedrijven en overheden met sociale netwerken en web 2.0-tools. Op internet kondigt de volgende fase zich alweer aan waarin allerlei typen data en apparaten aan elkaar verbonden worden: web 3.0 en *cloud computing*.

Wat betekenen deze ontwikkelingen op internet voor onze plaats in de wereld, voor onze sociale, economische en politieke relaties en de manieren waarop de wereld georganiseerd is? De ontwikkelingen leiden tot een paradox van ongekende mogelijkheden in een *global village* waarin mensen zich gelijktijdig beperkt, hulpeloos en machteloos kunnen voelen. Er is een enorm potentieel voor nieuwe manieren van groepsvorming, productieve samenwerking en politiek activisme via netwerken. Maar deze ontstaan niet als vanzelf. Het potentieel staat al direct onder druk van bedrijven en overheden die hun positie bedreigd zien en hun belangen via hiërarchische controle over het web veilig willen stellen. Daarnaast zijn er nieuwe bedrijven die het internet naar hun hand pogen te zetten om een monopoliepositie te verwerven. Er is een strijd gaande over de vormgeving en het gebruik van de digitale omgeving. Een strijd tussen hiërarchieën en netwerken in markt, overheid en samenleving. Die strijd wordt gespeeld op het scherpst van de snede.

Bedrijven

De bedrijven die het meest indringend de gevolgen van internet ondervinden zijn de traditionele mediabedrijven: de uitgeverijen van films, muziek, boeken, tijdschriften en kranten. De bedrijven in de commerciële culturele industrie zien hun traditionele *business* modellen getorpedeerd. Bijvoorbeeld omdat hun *content* via internet eenvoudig is te kopiëren en gratis is te delen en te verspreiden. Vasthoudend aan hun huidige *business* modellen grijpen traditionele mediabedrijven naar meer controle over de wijze waarop de content wordt gebruikt, sterkere digitale beveiligingsmaatregelen en voeren zij een hevige lobby voor verlenging en uitbreiding van copyrights en voor meer controle en hogere straffen voor schendingen van copyright. Daarmee beperkt deze gevestigde orde van bedrijven de mogelijkheden om in netwerken samen te werken, te delen en te creëren. Creatie van nieuwe cultuur, kennis en informatie is immers altijd het mixen en opnieuw combineren van het bestaande (remixen). Als bestaande content is afgeschermd via copyright-bepalingen kunnen deze niet worden benut in een collectief creatief proces.

Zo op het blote oog lijken nieuwe mediabedrijven als Google en Facebook de ontwikkelingen alleen maar te bevorderen en te ondersteunen. Echter, ook zij kunnen een bedreiging zijn voor het *open web*. Hun *business* modellen bevat weliswaar open onderdelen (het gebruik van open broncode, open API's, vrije toegang tot basisdiensten) maar het zijn en blijven bedrijven die geld willen verdienen aan internet. Hun strategieën zijn gericht op groei en dominantie van hun positie op internet. Een voorbeeld is het plan van Facebook om de gebruiksvoorwaarden op het sociale netwerk zo te wijzigen dat het bedrijf het eeuwigdurend recht had om door gebruikers geplaatste teksten en foto's te gebruiken (M. Harvey & Francisco, 2009). Een ander voorbeeld is het plan van Google om via een contract met het Athors Guild en de associatie van Amerikaanse uitgeverijen de

exclusieve rechten te krijgen op op commerciële exploitatie van alle zogeheten “verweesde” publicaties (werken die onder copyright-bepalingen vallen, maar niet langer commercieel verkrijgbaar zijn) (Johnson, 2010). Een recentelijk voorbeeld zijn gesprekken tussen Google en Verizon om te laten betalen voor de toegang van (delen van) het internet. Daarmee zou bijvoorbeeld verkeer naar sites van bedrijven voorrang krijgen boven verkeer naar sites van particulieren (Wyatt, 2010). Het feit dat deze bedrijven over steeds grotere hoeveelheden data beschikken roept nieuwe vragen op omtrent eigendom, veiligheid, privacy en toegang tot kennis en cultureel erfgoed.

Overheden

Met name autoritaire dictatoriale overheden voelen zich bedreigd door de nieuwe *tools* voor mensen waarmee zij zich kunnen organiseren. Deze overheden gaan daarbij niet zozeer direct de confrontatie aan maar bedienen zich van allerlei subtiele ingrijpende praktijken (Leadbeater, 2010). Voorbeelden zijn het gebruik van *crowdsourcing* om (uitingen op) websites te vinden die kritiek hebben op het regime, het aanvallen en verwijderen van (toegang tot) deze sites door de overheid, het hacken van emailaccounts en het gevangen nemen van kritische bloggers.

Maar ook democratische staten worstelen met de wijze waarop ze moeten omgaan met sociale media. Enerzijds gaan overheden met de ontwikkelingen en zetten ze zelf sociale media in. Denk aan het gebruik van sociale media bij verkiezingscampagnes en experimenten met interactieve beleidsontwikkeling. Anderzijds zijn overheden huiverig daadwerkelijke politieke macht te leggen bij actoren in de *civil society*. Sociale media worden ingezet om nieuwe kennisbronnen en perspectieven aan te boren en om draagvlak voor beleid te vergroten. Maar de bestaande verhoudingen tussen politici, ambtenaren en burgers blijven voorlopig in stand. Ambtenaren moeten zich houden aan de politieke lijn en zich op internet terughoudend opstellen. Om dit te waarborgen stellen overheden nieuwe gedragscodes op voor de wijze waarop ambtenaren met sociale media moeten omgaan. De bestaande orde wordt zo gereproduceerd.

Samenleving

Het gebruik van sociale media en *web 2.0-tools* heeft ook gevolgen voor de onderlinge sociale relaties tussen individuen in de maatschappij. Een veelgestelde vraag is of internet niet ten koste gaat van de aandacht voor sociale relaties. Uit onderzoek blijkt dat de tijdsinvestering in internet vooral ten koste gaat van de tijdsinvestering in TV-kijken en dat internetactiviteit de sociale relaties ten goede komt (Benkler, 2006). Het verdiept de bestaande “sterke” banden met vrienden en familie en vergroot de range en diversiteit van nieuwe “zwakke” banden. Internet verandert wel vorm en inhoud van de relaties en de manier waarop we relaties onderhouden. Het beeld van een hechte gemeenschap als het pastorale dorp bestaande uit gezinnen die elke zondag naar de kerk gaan, is niet langer geldig. Het gezin als hiërarchische institutie in de samenleving staat onder druk. Mensen krijgen door internet meer een netwerk van overlappende sociale verbanden, elk met een andere duur en intensiteit.

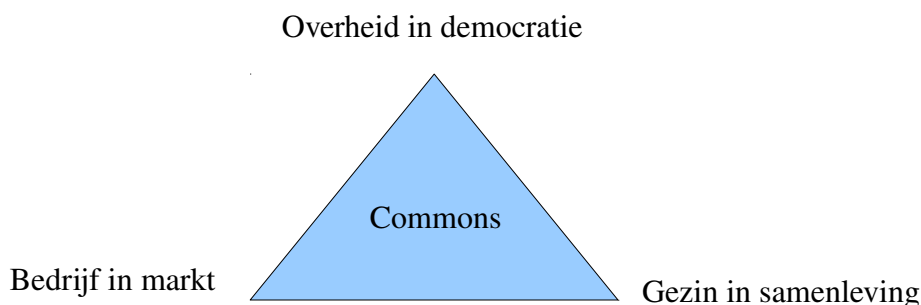
Commons

De potentiële achterliggende trend is een verschuiving in de verhouding tussen hiërarchieën en netwerken. Het internet geeft mensen de mogelijkheid om zelf netwerken te formeren waarin ze met anderen productief en politiek actief te zijn, los van de bestaande hiërarchieën van bedrijven en overheden en het gezin. Naast de posities in hiërarchieën in organisaties nemen mensen steeds vaker posities in binnen netwerken. De hiërarchieën blijven en de netwerken, die zichzelf steeds beter weten te organiseren, rukken op.

Bij deze verschuiving in de verhoudingen tussen hiërarchieën en netwerken spelen de commons een

centrale rol. De meest duurzame en productieve netwerken zijn gebaseerd op de commons. Deelnemers van de netwerken richten zich op de productie, het onderhoud en de uitbreiding van de commons. De commons zijn in te delen in *materiële* commons en *immateriële* commons. Materiële commons zijn bijvoorbeeld land, lucht, water en bodemvruchten. Deze bronnen vormen een voorraad van waaruit een stroom producten kan voortkomen. Immateriële commons zijn bijvoorbeeld kennis, taal, codes, informatie en affecten.

De hiervoor beschreven strijd kan worden gezien als een strijd tussen enerzijds de op de commons gebaseerde netwerken en anderzijds een aantal belangrijke hiërarchische instituties van de markt, de democratie en de samenleving, respectievelijk het bedrijf, de overheid en het gezin (zie onderstaande figuur).

In dit document onderzoek ik de potentiële impact van de commons-gebaseerde netwerken op de hiërarchische relaties in de markt, de democratie en de samenleving.

Markt

Een belangrijke trend op de markt is dat in het proces van economische waardedoelvoeging immateriële productie dominant wordt ten opzichte van materiële productie (Hardt & Negri, 2005). Economieën zijn eerst en vooral kenniseconomieën. Sociale productie is, geïnspireerd door Foucault's notie van biopower (Foucault, 1990, 1995) een vorm van *biopolitieke* productie ((Hardt & Negri, 2009). Niet langer is het doel om objecten te produceren voor subjecten. Het doel van biopolitieke productie is de productie van subjectiviteit zelf. Volgens Deleuze (1992) gaat het bij de productie van subjectiviteit niet om wat we zijn (identiteit), maar om wat we kunnen worden. Om ons anders-zijn en anders-worden. De strijd over de vormgeving en het gebruik van de digitale omgeving is zo gezien een politieke strijd over de vraag wie de productie van subjectiviteit bepaalt. Dit is het 'politieke' deel in biopolitieke productie. Het 'bio'-deel in biopolitieke productie verwijst de wijzigende rol van het biologische lichaam in het productieproces en naar de uitkomst daarvan: mensen produceren niet alleen en niet hoofdzakelijk immateriële goederen, maar vooral sociale relaties en levensvormen. Daardoor vervagen de grenzen tussen productie en reproductie.

Een tweede trend op de markt is de feminisering van het werk. Het gaat daarbij niet alleen om het feit dat steeds meer vrouwen werkzaam zijn en dat in het werk een grotere nadruk komt te liggen op “vrouwelijke eigenschappen” zoals luisteren, doorvragen, persoonlijke interesse en andere sociale vaardigheden. Feminisering van de arbeid betekent ook dat arbeidstijden en contracten steeds flexibeler worden. Mensen werken meer op onregelmatige werktijden en combineren meerdere banen. Daardoor vervagen de grenzen tussen werktijd en levenstijd.

Een derde trend op de markt is internationalisering. De diversiteit van de populatie arbeidskrachten neemt toe, mede als gevolg van nieuwe migratiepatronen en demografische ontwikkelingen. Dit is

zowel een kwantitatieve als een kwalitatieve verandering van arbeidsmarkten. Arbeidsmarkten worden globaler en lokale (nationale) arbeidspopulaties worden meer aangevuld met legale en illegale arbeidsmigranten. In kwalitatieve zin betekent het een verplaatsing van typen werk en een verandering van de inhoud van het werk (outsourcing). Daardoor vervagen de grenzen tussen globaal en lokaal.

Biopolitieke productie verplaatst het economische zwaartepunt van de productie van materiële goederen naar de productie van sociale relaties. Dit levert een probleem op voor kapitalistische productie omdat kapitaal een sociale relatie is. Biopolitieke productie overstijgt deze kapitalistische sociale relatie. Het levert ook problemen op voor traditionele economische concepten, methoden en meetinstrumenten omdat deze gebaseerd zijn op materiële goederen. De (waarde van) materiële goederen is te kwantificeren. Maar hoe kwantificeer je biopolitieke producten in de vorm van de commons? Wat is de waarde van sociale relaties en levensvormen?

Biopolitieke productie kan enerzijds leiden tot nieuwe mechanismen van kapitalistische controle en uitbuiting, maar het heeft ook de potentie om de huidige kapitalistische relaties te vernietigen of ingrijpend te veranderen en iets nieuws te creëren. Biopolitieke productie geeft arbeid autonomie, doordat het de grenzen van kapitalistische relaties overstijgt en continu verwijst naar de commons. Het levert de tools en wapens die werkers kunnen inzetten in een strijd voor hun bevrijding.

Om beter te begrijpen hoe biopolitieke productie zich verhoudt tot kapitalistische productie, kijken we naar wat Marx noemt “de organische samenstelling van arbeid” (Marx, 1910). Het gaat daarbij om de verhouding tussen enerzijds variabel kapitaal, levende arbeid (mensen) en anderzijds constant kapitaal, dode arbeid (machines, materialen, geld etc.). In het traditionele kapitalistische productieproces voegen arbeiders waarde toe via hun handelingen, gebruikmakend van constant kapitaal. Alle waarde die de kosten van hun arbeid overstijgt (surplus-waarde) komt in handen van de eigenaar van het kapitaal. Kapitaal is een productief systeem dat waarde creëert door de arbeidskracht die het inhuurt en uitbuit. Kapitalistische waardeverwerving vindt echter steeds vaker *buiten* het productieproces plaats in de vorm van expropriatie van de commons. Hard en Negri (2009) wijzen erop dat daarbij vaak verwezen wordt naar expropriatie van de materiële commons in de zin van privatisering van natuurlijke bronnen (olie, goud, diamanten ect., zie bijvoorbeeld Klein, 2008). Het kapitaal exproprieert echter ook in toenemende mate de immateriële commons zoals de taal en de sociale praktijken die we ontwikkelen en die onze onderlinge relaties definiëren.

Kapitaal *produceert* geen sociale relaties, maar *organiseert* deze in organisaties. Door sociale productie via internet is levende arbeid steeds zelfstandiger en autonomer. Kapitaal staat in toenemende mate buiten het productieproces, het kapitaal is steeds vaker extern aan de productie van waarde. Het is niet langer nodig dat werkgevers de sociale relaties organiseren (in de vorm van hiërarchische verhoudingen in organisaties). Werkers kunnen dit steeds makkelijker en beter *zelf organiseren* (in netwerken). Omdat immateriële productie de bovenhand krijgt, 'gebruikt' kapitalistische productie in toenemende mate sociale relaties: het kapitaal onttrekt waarde aan sociale relaties. Anders gezegd: kapitaal pakt en exproprieert de waarde die buiten de kapitalistische productie (het primaire productieproces) wordt gegenereerd, zonder daar zelf waarde aan toe te voegen.

Dit is de strijd tussen biopolitieke, op commons gebaseerde productie en kapitalistische, op eigendom gebaseerde productie. Kapitalistische productie verzet zich tegen de commons. De commons wordt in kapitalistische productie, gepakt, gebruikt, gevangen, opgedeeld, gedisciplineerd,

onttrokken en geprivatiseerd. Het kapitaal past allerlei strategieën toe om biopolitieke productie te voorkomen, te dwarsbomen en te beperken. De commons worden hierdoor aangetast.

Hieronder volgt een aantal voorbeelden van de wijze waarop kapitaal controleert, aanvalt en disciplineert. Bedrijven bepalen de *werktijd*. Bedrijven organiseren arbeid bijvoorbeeld volgens de “door de markt vereiste flexibiliteit”. Dit leidt tot meer aparte banen, onvoorspelbare, onregelmatige werktijden en een druk op werknemers om altijd beschikbaar te zijn. Een vorm van machteloosheid: medewerkers hebben geen controle meer over hun tijd. Voor biopolitieke productie is juist nodig dat mensen volledig zelfstandig hun werkzaamheden in de tijd kunnen organiseren. Bovendien vindt biopolitieke productie momenteel grotendeels plaats in “niet-werktijd” en door deze strategie is alles “werktijd”. Bedrijven bepalen ook de *werkpartners en werkplaats*. Biopolitieke productie wordt hierdoor aangetast omdat het zijn eigen bewegingen en interacties met anderen moet kunnen beheersen. Biopolitieke productie heeft een open, dynamische en egalitaire cultuur nodig (Florida, 2002).

Kapitalistische productie kan de commons niet alleen aanvallen, maar moet het ook genereren en bevorderen. Kapitalistische productie leunt namelijk op de commons en heeft de commons nodig om er waarde aan te onttrekken en te overleven. Het probeert de commons echter zoveel mogelijk te bedekken en mystificeren. Dit leidt tot een dubbele beweging: bedrijven genereren en bevorderen de commons, maar corrumpen en mystificeren de commons tegelijkertijd. Bedrijven moedigen werknemers bijvoorbeeld aan om te denken dat de sociale relaties op het werk een gevolg zijn van (organisatie door) het bedrijf zelf. Met als doel bijbehorende gevoelens van loyaliteit en toewijding aan het bedrijf. Voor veel mensen is het bedrijf de belangrijkste plek buiten het gezin of de familie waar ze met anderen samenwerken en sociale contacten hebben. Deze vorm van commons (de commons als sociale waarde, als sociaal bindmiddel) wordt in kapitalistische productie niet alleen “gebruikt”, maar ook gecorrumpeerd door hiërarchische controle. Er zijn strikte interne hiërarchieën en externe beperkingen. Bedrijven monitoren of het gedrag in lijn is met *corporate values* en *corporate image* en disciplineren het gedrag van werknemers.¹

Biopolitieke productie maakt een eigen ontwikkeling door (los van bedrijven), gebaseerd op de commons. Variabel kapitaal, in het bijzonder biopolitieke arbeid, maakt zich los van kapitaal en zijn politiek van opdrachten, controle en beheersing. Via internet is een nieuwe productiewijze in opkomst die wel wordt aangeduid als *peer production* (Benkler, 2006) of sociale productie. Deze productiewijze maakt gebruik van een commons infrastructuur, benut commons input en commons technologieën, en creëert commons outputs. Voor sociale productie zijn open toegang (*open access*) tot de immateriële commons en het onderhoud van deze bronnen essentieel.

Een voorbeeld van toepassing van het sociale productiemodel is de ontwikkeling van open source software. In 1991 vroeg toenmalig Linus Torvalds anderen om bij te dragen aan de ontwikkeling van een besturingssysteem Linux. Hij stelde daarbij niet alleen het programma dat hij had ontwikkeld beschikbaar, maar ook de broncode daarvan. Anderen konden deze commons (de pool met open broncode) gebruiken, hercombineren en de programmeercode verbeteren. Torvalds maakte daarbij gebruik van een eerder door Richard Stallman ontwikkelde licentie GPL (General Public License). Deze licentie garandeerde dat eenieder die een bijdrage of verbetering aanbracht op de beschikbare software, ook zijn of haar bijdrage zou moeten delen met anderen. Zo werd de commons pool van programmeercode steeds groter en beter.

Rondom de ontwikkeling van Linux is een steeds groter netwerk van contribuanten ontstaan.

Mensen die met verschillende tijdsinvestering en typen ingebrachte kennis en ervaring een bijdrage

leveren aan de ontwikkeling van het systeem. Sommigen schreven broncode, anderen identificeerden bijvoorbeeld bugs in de software of maken taalbestanden zodat de software ook in andere talen beschikbaar kwam (*language packs*), en weer anderen repareerden de bugs. Gebruikers van de software en andere participanten konden op een nieuwe release van de software directe gedecentraliseerde feedback geven aan de ontwikkelaars en verbeteringsuggesties voorstellen. Kwaliteits-bewaking en verbetering werd ingebakken in het productiemodel. Op basis van dit sociale productiemodel heeft Linux zich stormachtig ontwikkeld. Tussen 1999 en 2004 groeide het aantal Linux installaties met 28 procent per jaar en in 2006 draaide Linux op circa 80 procent van alle servers wereldwijd.ⁱⁱ

De basis voor de zich ontwikkelende autonomie van biopolitieke productie ligt in de gebruikmaking van de commons door een netwerk van actoren en het feit dat biopolitieke productie steeds vaker productiever is dan kapitalistische productie. Dit betekent niet automatisch het einde van het kapitalisme, maar het biedt wel openingen en mogelijkheden voor verandering. Het is een potentieel dat via politieke actie gerealiseerd kan worden (Benkler, 2006).

Samenleving

Het instituut in de samenleving dat de commons genereert en mobiliseert is de familie of het gezin. De familie geeft ruimte aan samenwerking (denk ook aan familiebedrijven), zorg, intimiteit en is een gebied om sociaal te experimenteren. De familie is een belangrijke voedingsbodem voor de commons, maar het corrupteert de commons ook door de introductie van hiërarchie met bijbehorende restricties, uitsluitingen en vertekeningen.

De hiërarchische patriarchale structuur van gezinsautoriteit verschilt per cultuur, maar is in zijn algemene vorm cultuuroverstijgend. De familie corrupteert de commons op verschillende manieren (Hardt & Negri, 2009). Ten eerste door genderhiërarchieën en gendernormen op te leggen. Bijvoorbeeld in de verdeling van arbeid tussen mannen en vrouwen. De familie corrupteert de commons doordat ze pogingen tot alternatieve genderpraktijken en -expressie afsluit en bestraft. Ten tweede doordat het gezin wordt voorgesteld als het enige paradigma voor relaties van liefde, intimiteit en solidariteit. Intergenerationele relaties worden onvermijdelijk neergezet als ouder-kind relaties. Hierdoor kunnen we geen andere vormen van liefde, intimiteit en solidariteit verzinnen en worden we niet in staat gesteld deze in vrijheid te creëren en uit te proberen. De familie en het gezin corrupteren de commons ten derde doordat ze extreme vormen van narcisme en individualiteit bevorderen. Bijvoorbeeld ouders die het kind als verlengstuk van zichzelf zien. Of een politiek discours dat de continuïteit van de familie en de generaties naturaliseert. Het positioneert en rechtvaardigt het beleid als “goed voor de kinderen en de volgende generaties.” Hierdoor wordt het moeilijker om de toekomst in bredere sociale termen te bezien (Edelman, 2004). Een vierde manier waarop het gezin en de familie de commons corrupteren is doordat ze dient als een institutie voor het verwerven en doorgeven van eigendom (denk aan erfrecht). Eigendomsrechten sluiten de commons uit.

Sociale netwerken en gemeenschappen bieden individuen een alternatieve sociale omgeving dan die van de familie en het gezin. Het internet verdiept de bestaande relaties met familie, vrienden en burens, in het bijzonder als deze relaties zich op een fysieke afstand bevinden. Gelijktijdig worden deze relaties minder hiërarchisch van aard omdat mensen aanvullend een eigen web van relaties creëren. Daarnaast zien we de een toename van losse doelgebonden samenwerkingsrelaties die betekenisvol zijn voor de deelnemers. Deze samenwerkingsrelaties zijn ook gebaseerd op vormen van liefde, intimiteit en solidariteit. Zij bieden nieuwe mogelijkheden om de bestaande sociale

relaties uit te breiden en te verdiepen en *aan te vullen* met nieuwe losse, meer vloeibare relaties (Benkler, 2006). We zien een verschuiving van individuen met sociale netwerken die worden gedomineerd door diepe, gegeven, stabiele, vaak relaties (sterke banden) naar mensen met een zelf gecreëerde combinatie van sterke en zwakke banden. Mensen die steeds vaker naast hun directe familie- en vriendenkring relaties onderhouden in verschillende zelfgekozen grensoverschrijdende sociale netwerken en zo een vloeibaar web van relaties creëren (Castells, 2000; Wellman, 2003). Deze genetwerkte individuen kunnen banden die te hiërarchisch en beperkend zijn wat losser maken en –gebruikmakend van sociale software- aanvullen met sociale banden die de gewenste sociale ruimte kunnen vullen, die de bestaande relaties onvoldoende kunnen bieden. Dat betekent niet dat zij deze de bestaande relaties vervangen. Deze nieuwe banden vormen aanvullingen, mede doordat sociale normen en sociale software zich doorontwikkelen, en gebruik ervan steeds bekender, eenvoudiger en aantrekkelijk wordt.

Democratie

In de rijtjes met machtmiddelen van de overheid gaat het vaak over het monopolie op fysiek geweld en belastingheffing. Dit is het autoritaire beeld van macht. Maar er ligt ook macht besloten in eigendom en kapitaal, ondersteund door wetten en instituties (*rule of law*) en principes van eigendom (*rule of property*). Deze vorm van macht wordt veel minder vaak besproken. Hardt en Negri (2009) laten zien dat het concept van eigendom en de verdediging van eigendom aan de basis staat van elke moderne politieke constitutie. Kapitaal en de wet zijn volgens hen zo met elkaar verweven, dat er sprake is van een “eigendomsrepubliek”. De eigendomsrepubliek bepaalt en dicteert de condities voor sociaal leven in al haar facetten en fasen.

Hardt en Negri (2009) illustreren aan de hand van de rol van eigendom in de Amerikaanse en Franse revoluties dat het historisch dominante concept van de republiek die van de eigendomsrepubliek is. In de Amerikaanse revolutie is sprake van een onafhankelijkheidsverklaring en een grondwet. In de grondwet wordt constitutionele macht beschouwd als een verantwoordelijkheid en *eigendom van de overheid*, een element van constitutionele soevereiniteit. De praktijk en ontwikkeling van constitutionele macht wordt geblokkeerd door het eigendomsrecht. In de Franse revolutie krijgen 'rechten op dingen' een grotere rol dan de universele abstracte rechten. Het recht op dingen wordt zo een paradigma voor alle andere rechten. De absolute rechten van mensen om dingen te onttrekken, wordt de basis voor het juridisch gedefinieerde vrije individu.

De centraliteit van eigendom in de republikeinse constitutie wordt volgens Hardt en Negri (2009) ondersteund door de afkeer van de republikeinse revolutie op Haïti. Hier vond verzet plaats tegen de slavernij. De Haïtiaanse revolutie schond de regel dat de republiek eigendom (in dit geval van slaven) moet beschermen en wordt daarom volgens Hardt en Negri (2009) niet zo vaak genoemd en beschreven als de Amerikaanse en Franse revoluties. De centraliteit van eigendom is volgens hen ook te vinden in alle moderne koloniale geschiedenissen. Als Europeanen zich ergens vestigen en de rechtsstaat introduceren, dan vestigen zij ook het eigendomsrecht. Tenslotte leidt ook de constructie van de welvaartsstaat in de tweede helft van de 20e eeuw tot een belangrijkere rol van eigendom in de republikeinse constitutie. Het gaat dan om de toename van publiek eigendom.

De achterliggende hypothese is dat de staat de commons tegenwerkt, doordat ze zelf is gebaseerd op eigendom en sterk met de op eigendom gebaseerde kapitalistische productie verweven is. Tegenover de eigendom en rijkdom van de elite die overheid en bedrijfsleven beheersen en controleren staat de niet-eigendom van de armen, de bezitslozen. De armen vormen een bedreiging ten opzichte van degenen met bezit, de rijken. De armen hebben namelijk macht om de eigendomsstaat te

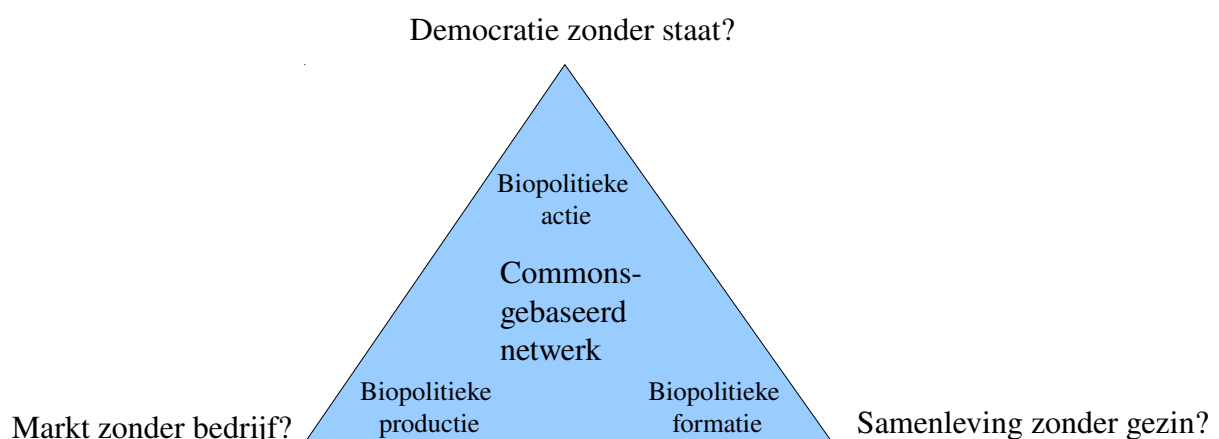
ondermijnen en omver te werpen. De armen zijn zo machtig omdat zij de eigendomsstaat ondersteunen (mogelijk maken, reproduceren), onder andere via hun werk als arbeiders. Zij zijn uitgesloten van de rijkdom, maar ingesloten in het productieproces (Hardt en Negri, 2009).

De natiestaat corrumpeert de commons, maar genereert deze ook. De natie is een ingebeelde gemeenschap met een bijbehorende constructie van een volk en een nationale identiteit. Veel mensen voelen zich lid van een natie. Een nationale identiteit versterkt gevoelens van verbondenheid in sociaal-culturele en politieke zin. De nationale identiteit sluit andere identiteiten uit (geen dubbele paspoorten!) of maakt deze identiteiten ondergeschikt. Vooral ten tijde van crisis en oorlog wordt de nationale identiteit benadrukt. Burgers moeten onderlinge verschillen opzij zetten in het belang van de eenheid van de natie tegenover de gemeenschappelijke vijand die de natie bedreigt. Mensen geven zelfs hun leven voor de glorie en bevrijding van de natie.

Paradoxen

Het bedrijf, de familie en de natiestaat zijn allemaal instituties die de commons mobiliseren. Het zijn allemaal gemeenschappen voor productieve samenwerking en sociale binding. Tegelijkertijd frustreren en corrumperen deze instituties de commons doordat ze hiërarchische restricties inbouwen. Los van deze instituties ontwikkelen zich op commons gebaseerde sociale netwerken, communities, menigten (Hardt & Negri, 2005). De toegang tot de commons wordt geopend en vergroot doordat in deze netwerken geen directe hiërarchische controle en beheersing kennen van formatie, productie en reproductie. Deze op commons gebaseerde netwerken zetten de bestaande hiërarchische instituties onder druk.

Tegenover de formatie van het biologisch vaste hiërarchische gezin staat de *biopolitieke formatie* van het dynamische, egalitaire sociale netwerk. Tegenover de kapitalistische op eigendom gebaseerde hiërarchische productie door bedrijven staat op commons gebaseerde *biopolitieke productie* in sociale netwerken. Tegenover de door de natiestaat georganiseerde representatieve democratie staat *biopolitieke actie* door het netwerk. Dit creëert een aantal paradoxen: de paradox van een democratie zonder staat, de paradox van een markt zonder bedrijven en de paradox van een samenleving zonder gezinnen (zie onderstaande figuur).

Andere paradoxen zijn die van de machtige machtelozen, de rijke armen en de vrije onderdrukten. Op commons-gebaseerde productie geeft juist mogelijkheden aan de (minderheids)groepen die zijn uitgesloten door de hiërarchie of hierin een ondergeschikte rol spelen (gediscrimineerden, gekolonialiseerden). Zij zijn niet langer afhankelijk van de door de hiërarchie beschikbaar gestelde

productiemiddelen (inputs, infrastructuur, tools, outputs) maar machtig doordat deze voor hen als commons volledig toegankelijk en bruikbaar zijn. Ze zijn machtig omdat ze de rijkdom van de top van de hiërarchie en de eigendomsstaat ondersteunen. Als ze wat anders gaan doen heeft dit dus consequenties voor de hiërarchie en de eigendomsstaat.

Voorts is er een tegenstelling in subjectiviteit van enerzijds de eigendomsstaat en anderzijds biopolitieke productie en actie. Eigendom creëert een subjectiviteit die individueel is: je bent wat je hebt. Eigendom is een gesloten systeem: wat ik heb, heb jij niet en je kunt het niet zomaar krijgen (je kunt het slechts tegen betaling verkrijgen, via de markt). De multitude van de armen is een collectief zonder onderscheid naar eigendom. De commons vormen een open systeem: je bent wat je kunt worden. Wat ik heb, heb jij ook: je kunt het zo krijgen en ermee aan de slag gaan.

Op het punt van de sociale actie bestaat de paradox van een *gemeenschap* bestaande uit *individuen*. De vraag is hoe de in losse groepen acterende singulariteiten samen politiek kunnen optreden. Samen, maar toch apart. Hoe kan een menigte zichzelf politiek organiseren zonder dat de singulariteiten daarbij hun autonomie opgeven? Diverse auteurs menen dat voor het handelen van de multitude als politiek lichaam eenheid nodig is (zie bijvoorbeeld Laclau, 2005). Het feit dat de organisatie van politieke actie niet spontaan is hoeft echter niet te betekenen dat een hegemonie of unificatie noodzakelijk is. Voor politiek handelen is het niet noodzakelijk om een soevereine eenheidsmacht en een 'volk' te creëren. Het netwerk kan het vermogen ontwikkelen om zichzelf te organiseren door conflicterende en coöperatieve interacties in de commons. Het antwoord ligt dus in (mechanismen voor) zelforganisatie. Als zelforganisatie mogelijk is bij biopolitieke formatie en productie, dan behoort het ook tot de mogelijkheden bij biopolitieke actie. Biopolitieke formatie, productie en actie maken gebruik van dezelfde capaciteiten tot zelfbestuur, waarbij het organisatorische vraagstuk toeneemt in termen van complexiteit (Shirky, 2008). Een onderscheid tussen economische en politieke activiteit (zie bijvoorbeeld Arendt, 1998) vervalt hiermee.

De multitude is niet gefixeerd maar transformeert continu. Er is een relatie tussen economische productie en subjectiviteit: het economische biopolitieke proces is ook een ontologisch proces waarin natuur en subjectiviteit worden getransformeerd. We zouden economische productie nog steeds kunnen zien als subjecten die interacteren met de natuur en deze natuur tot objecten transformeren. Subjecten maken objecten voor andere subjecten. Maar in toenemende mate transformeert biopolitieke productie de subjectiviteit zelf. De "natuur" is het subject. Door de productie van subjectiviteit is de menigte auteur van wat het wordt. Een onafgebroken proces van collectieve zelf-transformatie. Hardt en Negri (2009) geven aan dat we daarom ons perspectief moeten verschuiven van het *zijn* van de multitude naar het *maken* van de multitude. Het proces waarbij de multitude (via verontwaardiging over en verzet tegen de bestaande instituties) nieuwe instituties voor governance van de commons ontwikkelt, noemen zij *making the multitude*.

Veranderingsproces

Moderniteit, anti-moderniteit en altermoderniteit

Om het strijd tussen hiërarchieën en netwerken – tussen eigendom en commons – te analyseren hebben we een theorie nodig van maatschappelijke verandering. Bruikbare begrippen daarbij zijn moderniteit, anti-moderniteit en altermoderniteit.

De moderniteit heeft intieme relaties met kapitalisme en verdedigt dit ideologisch. De moderniteit valt anti-moderniteit aan. Anti-moderniteit is echter niet van waarde als het 'alleen maar tegen' is.

Volgens Hardt en Negri (2009) is het de kunst om om via anti-modern verzet de moderniteit door te ontwikkelen naar een altermoderniteit. Daarvoor is het volgens hen nodig om anti-moderniteit niet te zien als onderdeel van een dialectiek, maar als een eigenstandige kracht die kan leiden tot een nieuwe moderniteit, een altermoderniteit. Een eerste reden om een dialectische visie op verandering af te wijzen is dat daarin anti-moderniteit beschouwd wordt als *extern* aan de moderniteit. Met andere woorden: een dialectische visie beschouwt anti-moderniteit als iets dat binnen de moderniteit niet (meer) voorkomt. Ten eerste in conceptuele zin: anti-moderniteit zou dan een strijd zijn voor vrijheid *tegen* de moderniteit. Ten tweede in geografische zin: moderniteit en anti-moderniteit zouden dan niet gelijktijdig plaatsvinden in hetzelfde geografische gebied. Ten derde in temporele zin: anti-moderniteit zou alleen een reactie zijn op uitoefening van machten van de moderniteit. Een tweede reden om moderniteit en anti-moderniteit niet te zien als onderdeel van een dialectiek is dat in een dialectische visie alle anti-moderniteit over een kam wordt geschoren (Hardt en Negri, 2009). Anti-moderniteit kan mensen zowel bevrijden (bijvoorbeeld door hiërarchie en soevereiniteit uit te dagen) als ze tot slaaf maken (bijvoorbeeld door hiërarchie en soevereiniteit te bevestigen en te versterken).

In lijn met Hardt en Negri (2009) beschouw ik anti-moderniteit hier als een eigenstandig strijd voor vrijheid *binnen* de machtsrelaties van de moderniteit. Anti-moderniteit is daarbij onderdeel van de moderniteit. Anti-moderniteit vindt gelijktijdig plaats in hetzelfde geografische gebied als moderniteit en het was al aanwezig voor uitoefening van de machten van de moderniteiten. Het ontwikkelt zich zelfstandig verder en botst daarin *ook* met de moderniteit omdat het zich verzet tegen hiërarchie en dominantie.

Anti-moderniteit ontwikkelt zich in deze visie niet oppositioneel (zoals in de dialectiek) maar diagonaal ten opzichte van de moderniteit. Het is niet tegen alles dat modern en rationeel is. Het accepteert sommige onderdelen van de moderniteit, maar het ontwikkelt ook nieuwe rationaliteiten en vormen van bevrijding. Anti-moderniteit is dus deels conservatief en reproduceert de moderniteit en deels innovatief waarbij het de moderniteit poogt te transformeren tot altermoderniteit.

Hardt en Negri (2009) onderscheiden het concept *altermoderniteit* op de volgende manier van de concepten *postmoderniteit* en *hypermoderniteit*:

- *Postmoderniteit* benadrukt de breuk met het verleden. In die zin heeft postmoderniteit vooral een negatieve connotatie: het benadrukt wat niet-meer is. Er bestaat volgens Hardt en Negri (2009) in de veelheid aan postmoderne theorieën geen sterke notie van verzet en articulatie van wat voorbij moderniteit reikt.
- *Hypermoderniteit* stelt niet zozeer een breuk met moderniteit voor, maar een transformatie van enkele instituties van de moderniteit. Hypermoderniteit continueert de hiërarchieën die centraal staan in de moderniteit en heeft het vertrouwen in diens verandering, in plaats van in verzet. Ook daagt hypermoderniteit het kapitalisme niet uit, zelfs als het de negatieve consequenties daarvan onderkent.
- *Altermoderniteit* is gebaseerd in de strijd van antimoderniteit en het verzet tegen hiërarchieën. Het stelt ook alternatieven voor. Het is een productieve, diagonale anti-moderniteit.

Het verzet van de antimoderniteit is niet gericht tegen de moderniteit als geheel maar accentueert verschillen binnen de moderniteit en biedt zo mogelijkheden tot ontwikkeling van de moderniteit. Een voorbeeld is de afschaffing van slavernij. Slavernij was een kernelement van de republieken van onder meer de Verenigde Staten, Frankrijk, Engeland en de Nederlanden. Het was gedurende de 18e

en een groot deel van de 19e eeuw een centraal onderdeel van de economie, de politiek en het koloniale bestuur, compleet geïntegreerd in kapitalistische productie. In die context maakte slavernij deel uit van de moderniteit, en was verzet tegen slavernij een vorm van anti-moderniteit. Het was niet zozeer het kapitalistische systeem dat uiteindelijk leidde tot afschaffing van slavernij. De slaven hebben zichzelf bevrijd. Zij bleven, ondanks hun inperking en beperking door de dominante machten van destijds, subjecten met een eigen vrije wil en het vermogen zichzelf te verzetten. De slaven (de onderdrukten) waren altijd al vrij en via hun verzet hebben ze hun vrijheid vergroot. Daarmee ontwikkelden ze, via anti-moderniteit (verzet), de moderniteit (republiek met slavernij) tot altermoderniteit (republiek zonder slavernij). Het verzet van de slaven illustreerde de interne tegenstrijdigheid van de republiek met slavernij (antimoderniteit als onderdeel binnen de moderniteit). Slavernij was namelijk een schending van kernwaarden van de republiek (vrijheid, gelijkwaardigheid) en van de kapitalistische ideologie van vrije arbeid (Hardt en Negri, 2009).

De (alter)moderniteit moet gericht zijn op *vrijheid van het subject* en niet op ontwikkeling, opvoeding of bewustwording van het subject. Meer hiërarchisch bevorderde ontwikkeling, opvoeding of bewustwording leidt tot meer macht voor de hiërarchie en niet tot meer vrijheid van het subject. Een voorbeeld is de gedachte van socialistische en communistische staten dat de “strijd” of “revolutie” pas ontstaat nadat het kapitalisme is ontwikkeld (in plaats vanuit de gemeenschappen die al bestaan). Deze staten reproduceren juist het kapitalisme vanuit hun “vooruitgangdenken” en “ontwikkelingsideologie”. Meer moderniteit in socialistische staten betekent in die veranderstrategie niet meer vrijheid, maar meer hiërarchie die bepaalt wat moderniteit is. Voorbeelden zijn de Sovjet Unie die met een socialistische retoriek de kapitalistische moderniteit absorbeerde en China dat koos voor een politieke centraal gestuurde kapitalistische economie.

Een belangrijke vraag is dan ook: Hoe komen we tot altermoderniteit, zonder te vervallen in nieuwe vormen hiërarchie? Het antwoord ligt zoals eerder aangegeven in een proces van zelfbeschikking en autonomie 'van onderop'. Deze route naar altermoderniteit verloopt via **de institutionalisering van de commons via de governance van de multitude**. De multitude is volgens Hardt en Negri (2009) een vorm van politieke organisatie die aan de ene hand de uniciteit, meervoudigheid en het verschil benadrukt van de actoren in de strijd, en aan de andere hand hun gemeenschappelijkheid, eenheid en gelijk(waardig)heid. De multitude is een concept van toegepast parallellisme. Het gaat om kruispunten van identiteiten en politieke agenda's. De strijd van (minderheids)groepen verschilt, maar er is overeenstemming in de zin dat ze een veld van verschillen openen. De multitude is een constante metamorfose, mix en beweging. Er is een taal nodig om parallellie in de strijd te articuleren en rondom bepaalde ideeën (gewenste vormen van verandering) een gezamenlijk project te definiëren. De basis van de multitude ligt in de commons. De strijd wordt geleverd voor het behoud, onderhoud en uitbouw van de materiële en immateriële commons en tegen de bedreiging en aantasting van de commons.

Vormen van moderniteit

Vanaf de jaren '70 van de 20e eeuw is een steeds innigere relatie ontstaan tussen het Amerikaans unilateralisme en het neoliberalisme. De kiem hiervoor is mogelijk gelegd door de Chileense coupe in 1973 door Augusto Pinochet, ondersteund door de CIA en in praktijk gebracht met behulp van een economisch veranderprogramma geschreven door Milton Friedman en de “Chicago Boys” (D. Harvey, 2007; Klein, 2008). Belangrijke daarop volgende gebeurtenissen waren de verkiezing in 1979 van Margaret Thatcher tot premier van Engeland en van Ronald Reagan tot Amerikaans president in 1980. Na de val van de muur in 1989 en de ineenstorting van de Sovjet Unie leek het alsof er nog maar één economische en politieke orde mogelijk was: liberaal economisch beleid,

ondersteund door de laatste resterende supermacht Amerika.

Het begin van de 21e eeuw liet een opleving van het unilaterialisme zien. Het meest zichtbaar was deze bij de Verenigde Staten in hun afwijzing van een multipolaire wereld en poging tot de opbouw van een unipolaire wereld met Amerika als centrale spil. De grootste aanhangers van deze benadering zijn de zogeheten neoconservatieven. In hun visie moeten de Verenigde Staten de grootste macht hebben. Zij nemen de belangrijkste politieke besluiten voor andere naties en garanderen vrede. Hun visie leunt sterk op militaire macht.

Dit militair unilaterialisme van de Verenigde Staten is het meest zichtbaar in de invasie in Irak. Na de invasie van Bagdad werd door de Amerikaanse president in 2003 de overwinning uitgeroepen. Vervolgens bleek dat het verzet en geweld tegen de Amerikanen toenam en het land allerm minst overwonnen en onder controle was. Unilaterale militaire macht bleek niet in staat tot de creatie van een nieuwe neoliberale orde. Een radicaal neoliberale transformatie in Irak bleek onmogelijk. Kenmerkend voor dit beleid zijn sterke eigendomsrechten, zwakkere arbeidsrechten, privatisering van commons en publieke goederen, een vrije markt en vrije handel. In Irak werd privatisering onder meer bemoeilijkt door het aanhoudende geweld en de vrees dat internationaal recht de privatisering niet zou goedkeuren.

In economische zin bleek het steeds moeilijker voor Amerika om andere landen te leiden. Een voorbeeld is de verwerping door de Latijns-Amerikaanse landen van de FTTA (Free Trade Area Agreement)-overeenkomst in 2005. De kredietcrisis in 2007 deed daar nog een schepje bovenop. De consequenties voor de economieën van andere landen zijn groot: vele faillissementen in de private sector en grootschalige bezuinigingen in de publieke sector. Deze bieden, na een aanvankelijke reflex om de economische schade zoveel mogelijk te beperken, ook openingen tot alternatieven voor het huidige economische systeem. De moderniteit kenmerkt zich dus door een politieke-economische orde van unilaterialisme en neoliberalisme in verval.

Hoe de nieuwe mondiale politieke en economische orde eruit ziet (de alter-moderniteit) is nog niet helder. De huidige denkrichtingen zijn bijvoorbeeld een nieuw politiek-economische unilaterialisme door China, een nieuw multilateralisme en zelfs een oorlog van allen tegen allen. Een ander scenario is een mix van supranationale, nationale en transnationale instituties en autoriteiten. Sassen (2006) laat zien dat globalisering en natiestaten niet tegengesteld aan elkaar zijn in de zin dat globalisering leidt tot denationalisatie. Naties blijven belangrijk, maar ook binnen naties (intra nationaal) vindt globalisering plaats: het globale is in het nationale of lokale (het wordt 'glokaal'). Hierbij ontstaat een vorm van netwerk macht waarin wordt samengewerkt tussen dominante natiestaten, grote bedrijven, NGO's, mediaconglomeraten en andere machten. Hardt en Negri (2009) waarschuwen dat we deze nieuwe vorm(en) van governance niet moeten verwarren met democratie. Hoewel het aantal spelers toeneemt en de governance meer flexibel en open is, blijft het gaan om een mondiale elite. Een nieuwe mondiale elite die in onderlinge hiërarchische relaties staat, en waarbij toegang tot het netwerk sterk afhankelijk is van macht en eigendom (Robinson, 2004). Die nieuwe wereld is niet plat maar ongelijk verdeeld langs de (hiërarchische) lijnen van een nieuwe transnationale kapitalistische elite (Ferguson, 2006; Mittelman, 2000; Ong, 2006).

Vormen van anti-moderniteit

In de strijd zijn volgens Hardt en Negri (2009) drie vormen te onderkennen: 1) verontwaardiging, 2) verzet via exodus en/of opstand en 3) governance van de multitude en institutionalisering van de commons. Verontwaardiging is het ruwe materiaal van opstand en rebellie. Opstanden uit het

verleden worden veelal gekenmerkt door de productierelaties waartegen ze strijden (boerenopstanden, arbeidersopstanden, antikoloniale en rasselopstanden). De opstandelingen weigeren die productierelaties. De hypothese van Hardt en Negri (2009) is dat het verzet in de biopolitieke context vooral de vorm heeft van een exodus. Een leegloop als weigering van de restricties die kapitaal oplegt aan producerende levende wezens. Biopolitieke arbeidskracht onttrekt zich aan de kapitalistische relaties en productiewijzen en moet nieuwe sociale relaties ontdekken en ontwikkelen, nieuwe vormen van leven die de productiekracht kunnen loslaten. De vraag is hoe het verzet zo georganiseerd kan worden dat het *verzet* worden omgezet naar *bestuur* (*governance*). De multitude moet een vorm van governance creëren die het verzet kan versterken en consolideren en zo de commons beschermt, onderhoudt en versterkt.

Mijn hypothese is dat in moderne democratieën de hevigste strijd plaats vindt tussen commons en kapitaal. Deze strijd heeft consequenties voor de strijd tussen commons en de staat, een strijdterrein dat in moderne democratieën in opkomst is. In dictatoriale autoritaire regimes vindt de hevigste strijd plaats tussen de commons en de staat. De strijd tussen de commons en het gezin in de samenleving is het minst hevig. Wellicht doordat de commons de sterkste verwantschap tonen met het gezin in de samenleving: het gaat hier altijd om vormen van sociaal leven, ze zijn gratis en gericht op wederkerigheid, solidariteit, intimiteit en liefde.

Strijd tussen commons en kapitaal

We zagen al eerder dat de op commons gebaseerde antimoderniteit een andere subjectiviteit kent dan de moderniteit. Dit hangt samen met de toename in immateriële productie waarbij autonome subjecten met elkaar nieuwe subjectiviteit produceren. In de moderniteit is kennis een middel voor subjecten om zo efficiënt en effectief mogelijk objecten te produceren voor andere subjecten. Kennis is alleen een middel tot waardecreatie (in de vorm van fysieke goederen)ⁱⁱⁱ. In de antimoderne visie is kennisproductie *op zichzelf* een vorm van (immateriële) waardecreatie. Biopolitieke productie is *antropogenetisch*: het genereert levensvormen. Waardecreatie krijgt een sociaal in plaats van een individueel karakter en is niet langer gebaseerd op een logica van schaarste. Hoe meer kennis mensen delen, hoe meer kennis ze ontvangen en produceren (*when ideas have sex*). Het is niet exclusief. Meer commons vergroten ons vermogen om te denken en te voelen, om te zien en om ons aan elkaar te verbinden. Bio-politieke productie vergroot en vernieuwt de voorraad commons en daarmee het op commons gebaseerde maatschappelijke productieve vermogen.

De op commons gebaseerde antimoderniteit gaat uit van autonomie en vrijheid. De anti-moderniteit heeft als gevolg van deze autonomie en vrijheid andere tijds-, persoon- en plaatsdimensies dan de moderniteit. De moderniteit van het kapitaal is gericht op controle en beheersing van subjecten die materiële waarde creëren. In de moderniteit bestaat een verschil tussen arbeidstijd (tijd achter de machine) en surplus-arbeidstijd (sociaal, koffiedrinken). Als gevolg van de commons lopen deze dimensies in de altermoderniteit in elkaar over. In de moderniteit is de arbeidslocatie een stabiele vaste omgeving met vaste samenwerkingspartners. Werk wordt volgens de anti-moderniteit steeds meer los van locatie uitgevoerd door een mobiele, flexibele menigte. De moderniteit kenmerkt zich door gedwongen mobiliteit, flexibiliteit, minder vaste contracten en gegarandeerde werkgelegenheid. De antimoderniteit is niet tegen mobiliteit en flexibiliteit op zich, maar weigert te accepteren dat anderen hierover eenzijdige controle uitoefenen. Bio-politieke arbeid is nog altijd afhankelijk van inkomen maar verzet zich tegen onvoorspelbare en onbetrouwbare loonrelaties. In de moderniteit heeft de strijd vaak de vorm van loonconflicten. In het biopolitieke tijdperk heeft de strijd vaak de vorm van conflicten over wie zeggenschap heeft over de commons.

Het kapitaal weet niet hoe om te gaan met de autonomie van de commons. Hiërarchische controle staat haaks op autonomie. Het kapitaal wil maximale productiviteit. Die wordt bereikt door mensen autonomie te geven. Maar tegelijkertijd wil het kapitaal geen controle uit handen geven. Echter: hoe meer het mensen controleert en beheerst, hoe meer het mensen vervreemdt van hun productieve activiteiten. Anderzijds lijkt het erop dat hoe meer autonomie de werkers bij kennisintensieve taken krijgen om via biopolitieke productie aan de slag te gaan, hoe productiever ze zijn. Het kapitaal weet ook niet hoe om te gaan met immateriële waardeproductie. Het kapitaal kan niet langer productieprocessen dicteren op basis van meetsystemen van waarde. Hoe meer waarde het kapitaal wil creëren via kennisproductie, hoe meer kennis aan de controle van het kapitaal ontsnapt.

Strijd tussen commons en staat

Moderne democratie is gebaseerd op de notie van representatie. Smitt (2003) wijst op de antidemocratische aard van representatie. Enerzijds vertegenwoordigt deze het geheel, anderzijds is degene die representeert gescheiden van het geheel. Identiteiten worden getransformeerd in een abstracte representatie, een formele eenheid (bijvoorbeeld 'het volk'). De logica van representatie vereist dat de identiteiten gescheiden en onveranderd blijven.

Diverse auteurs hebben gewezen om het “democratisch tekort”, of de zogeheten “kloof” tussen politici en kiezers. Representatie is al lang in crisis. Wat volgens Hardt en Negri (2009) ontbreekt zijn de meetsystemen voor identiteit en representatie. Net zoals kapitaal niet langer productieprocessen kan dicteren op basis van meetsystemen van waarde/resultaten, zo kan representatie de maatschappij niet langer ordenen op basis van vaste identiteiten (klassen). De politiek moet leren vertrouwen op abstracte en flexibele vormen van governance. Vormen van “constitutionalisering zonder staat” (Joerges, Sand, & Teubner, 2004).

Mogelijke vormen van alter-moderniteit

Hardt en Negri (2009) noemen hun altermoderniteit “Empire”. Overeenkomstig Nye (2003) stellen zij zich deze nieuwe orde voor als een drie-dimensionaal schaakspel op een piramide. Aan de top spelen militaire kwesties. Hier is hegemonie door de Verenigde Staten volgens hen de meest waarschijnlijke optie. Een unipolaire wereld met de Verenigde Staten als supermacht, de monarch. Economische kwesties nemen het midden van de piramide in beslag. Dit is een multipolaire wereld. De mondiale politieke en economische elite heeft het hier voor het zeggen, de mondiale aristocratie met hun bijbehorende instituties (IMF, Wereldbank, WTO, FAO etc.). Op de bodem van de piramide spelen allerlei transnationale kwesties. Hier wordt de macht gedeeld door een grote hoeveelheid statelijke en niet-statale actoren en instituties die claimen “het volk” te vertegenwoordigen (onder andere nationale politieke elites, paus/imams, NGO's, media), met een prominentere rol voor de multitude.

Alterkapitalisme: sociale markt

Volgens Hardt en Negri (2009) is een de economische strijd gaande tussen een transnationale elite en de multitude. Zij maken echter niet duidelijk wat hiervan nu zichtbaar is in de praktijk. Wat en volgens welk model produceren deze communities? Hoe reageren bedrijven hierop? Wat betekent deze ontwikkeling voor het kapitalisme?

Diverse auteurs laten de praktijk zien van het productievermogen van zelforganiserende netwerken (Benkler, 2006; Charles Leadbeater, 2008; Shirky, 2008). Via internet delen en produceren netwerken onder meer software, muziek, foto, film en tekst. De producten worden uitgegeven onder open licenties die ervoor zorgen dat zij als bouwstenen gecombineerd en hergebruikt kunnen worden

om weer andere producten te creëren (modulaire opbouw). Kerngroepleden zijn verantwoordelijk voor de gehele projectarchitectuur. Zij bepalen bijvoorbeeld wat de bouwstenen zijn en aan welke eisen/standaarden ze moeten voldoen. De werkzaamheden binnen de modules hebben grote verschillen in termen van gevraagde tijd en kennis die nodig is om te kunnen bijdragen. Om alle (mondiaal!) beschikbare kennis en ervaring te benutten dient er zowel werk te zijn voor een lid uit de kerngroep dat zich in bepaalde complexe zaken heeft gespecialiseerd en daarvoor veel tijd beschikbaar heeft, als voor een voorbijganger die bijvoorbeeld alleen een opmerking wil maken of een suggestie voor het project wil doen. Het productiemodel maakt op die manier effectief gebruik van de resources. Doordat op grote schaal mensen bijdragen is het mogelijk internationale bedrijven in termen van beschikbare tijd en kennis te evenaren en zelfs te overtreffen. Doordat gebruik wordt gemaakt van een enorme variatie aan kennis en vaardigheden, zijn complexe problemen eenvoudiger op te lossen. Vanuit meerdere perspectieven wordt aan oplossingen gewerkt, en zodra een oplossing beschikbaar is, wordt deze direct gedeeld (waardoor de beschikbare kennis en ervaring direct op nieuwe vraagstukken gericht kan worden).

Multinationals krijgen zo concurrentie van de samenwerkende producerende netwerken: naast het commerciële producten ontstaan alternatieve open producten, op commons-gebaseerde producten. Naast commerciële software is open software verkrijgbaar, naast commerciële boeken zijn open boeken beschikbaar enz. enz. Hoe reageren bedrijven hierop?

Diverse multinationals in de kennis- en creatieve industrie hebben er, na aanvankelijk niets te doen, hoofdzakelijk voor gekozen om zich te verzetten tegen allerlei vormen van het 'delen' van materiaal en open access-modellen. Zij houden vast aan de traditionele (industriële) business modellen en de bijbehorende gesloten eigendomsrechten (zie ook de inleiding van dit document). Benkler (2006) laat zien welke strijd zich afspeelt rondom vormgeving van de digitale infrastructuur. De hoofdvraag is daarbij of zich naast een gesloten modellen ook open modellen kunnen ontwikkelen. De strijd concentreert zich op drie lagen van de digitale infrastructuur: de fysieke laag, de logische laag en de inhoudslaag:

- Fysieke laag: Hier gaat het om de fysieke kant van de verbinding. Typerende voorbeelden zijn de strijd tussen enerzijds marktpartijen die via fysieke bedrading (vast) internet aanbieden en draadloos (mobiel) internet aanbieden (het gesloten model, exclusieve eigendomsrechten) tegenover anderzijds het idee van gemeentelijke fysieke bedrading/vast internet en open draadloze netwerken (het open model, open access).
- Logische laag: Hier gaat het om software en standaarden. Typerende voorbeelden zijn de strijd tussen Digital Rights Management (DRM, het gesloten model, exclusieve eigendomsrechten) tegenover open bestandsformaten (het open model, open access).
- Inhoudslaag: Hier gaat het om de uitingen zelf. Typerende voorbeelden zijn de strijd tussen enerzijds copyrights en de bijbehorende Digital Millennium Copyrights Act (DMCA, het gesloten model, exclusieve eigendomsrechten) en anderzijds open access-modellen zoals Creative Commons-licenties.

Enkele bestaande multinationals maar vooral de nieuwe mediabedrijven kiezen ervoor niet de strijd aan te gaan, maar het productieve vermogen van netwerken te benutten. Ze kiezen ervoor om in een proces van open innovatie (Hippel, 2005) samen te werken met *communities*. Deze bedrijven ontwikkelen hun dienstverlening en producten samen met de leden van de *communities*. Hier ontstaan nieuwe businessmodellen gebaseerd op combinaties van open access en eigendom. Deze bedrijven mixen op creatieve wijze commercie en commons. Eerder zagen we dat een gevaar is dat de macht van dergelijke nieuwe mediabedrijven (Google en Facebook) zo groot wordt dat ze destructief zijn voor de commons.

De opkomst van biopolitieke productie laat zien dat ons huidige theoretische construct van kapitalisme fundamentele fouten bevat. Biopolitieke productie zoals hiervoor beschreven is in de bestaande economische wetten en theorieën over markt en eigendom een *onmogelijkheid*. Een complex besturingssysteem als Linux bijvoorbeeld zou nooit ontwikkeld en vrij beschikbaar gesteld kunnen worden, laat staan een bedreiging kunnen zijn voor de door multinationals ontwikkelde commerciële besturingssystemen. Maar ook de diverse crises leiden tot reflectie op de huidige vorm en werking van het kapitalisme. Naast de financiële crisis gaat het dan om een voedselcrisis, een energiecrisis, een milieucrisis en de sociaal-economische crisis van wereldwijde armoede.

Een grote fout in de huidige benadering van het kapitalisme is het daarin gehanteerde mensbeeld. Het kapitalisme gaat ervan uit dat mensen louter (economisch) actief zijn vanuit financiële motieven, vanuit financieel zelfbelang. Dit is een eendimensionaal beeld. Mensen worden niet alleen gemotiveerd door geld. Hun geluk en motivatie kent vele bronnen. Mensen zijn *gelijktijd* egoïstisch en altruïstisch. Desondanks is bij sommige mensen er een hardnekkig geloof dat de maatschappij het beste af is wanneer de ruimte voor de markt wordt gemaximaliseerd. Anderen zijn ervan overtuigd dat het (juist vanwege de kracht van de werking van de financiële prikkels en zelfbelang op de markt) voor het maatschappelijk welzijn het beste is de ruimte voor de markt juist zo beperkt mogelijk te houden.

Ik ga niet uit van een antikapitalisme maar van een *alter*kapitalisme. Er ontstaat een nieuw evenwicht tussen bedrijven en sociale netwerken. De industriële markt komt onder druk te staan door **meer alternatieven voor economische organisatie**. Biopolitieke productie is een meer coöperatieve en sociale vorm van economische activiteit. Dit draagt bij aan een vorm van 'constructief kapitalisme'. Er ontstaat een sociale markt gebaseerd op commercie én commons.

De opkomst van sociale productie betekent niet dat de traditionele commerciële bedrijven en eigendomsrechten verdwijnen. De nieuwe organisatievormen, rollen en businessmodellen ontstaan *naast* de bestaande. De sociale markt is gebaseerd op een breder mensbeeld: niet alleen op de homo economicus van de industriële markt (het economische aspect zal niet verdwijnen) maar ook op de homo socialus: een verbonden sociale mens die deel uitmaakt van een gemeenschap. In de sociale markt is er niet alleen een financieel winstmotief, maar spelen ook sociale motieven een rol. Nieuwe aanvullende begrippen zijn “sociale winst” en “*social return on investment*”.

De commons is een eigenstandige kracht, los van markt of staat. Hoe kan de commons zichzelf vermenigvuldigen en versterken? Hoe gaat de commons-gebaseerde ondernemer te werk? Hoe ziet zijn *business* model eruit? Een voorbeeld van een krachtig nieuw concept dat commons creëert en versterkt en de categorieën van *profit* en *non-profit* overstijgt is het concept van *social business*. Sociale ondernemers creëren een nieuwe categorie bedrijven die *not for profit* actief zijn of, positief geformuleerd, *for benefit*. Een sociaal bedrijf maakt winst, maar alle winst vloeit terug naar het bedrijf ter vergroting van de sociale doelstellingen van het bedrijf. Het is een *non-loss, non-dividend company* (Yunus & Weber, 2010). Een investeerder in een sociaal bedrijf beoogt louter sociale winst te behalen en ziet af van persoonlijke financiële winst. Zij kunnen wel hun investering na een bepaalde periode nominaal retour ontvangen. Alle financiële winst wordt geherinvesteerd in vergroting en verbetering van de business. Het doel is om een sociaal probleem op te lossen door te ondernemen. Een sociaal bedrijf is een bedrijf omdat het zelf-voorzienend moet zijn: het verdient de gemaakte kosten terug. Medewerkers van een sociaal bedrijf ontvangen een marktconform salaris en bovengemiddelde werkomstandigheden.

Het concept van sociale ondernemingen is afkomstig van Muhammad Yunus die in Bangladesh een bank voor microkrediet heeft opgericht: Grameen Bank. Via deze bank financiert hij nu sociale bedrijven. Een voorbeeld van een sociaal bedrijf is Grameen Danone, een joint venture tussen Grameen Bank en Danone. Doelstelling van het bedrijf is ondervoeding onder kinderen in Bangladesh te verminderen. Grameen Danone heeft een yoghurt ontwikkeld die is versterkt met belangrijke voedingsstoffen (ijzer, zink, etc.). Grameen Danone verkoopt deze yoghurt voor een prijs die armen in Bangladesh kunnen betalen. Belangrijk onderdeel van het business model is cross-subsidiëring. Grameen Danone verkoopt in de stedelijke gebieden een yoghurt onder een andere merknaam en verpakking. Hierop zit een grotere marge. De winst die uit de duurdere yoghurts in de stedelijke gebieden verdiend wordt, wordt benut om de yoghurt in rurale gebieden tegen lagere prijzen te verkopen. Het bedrijf bestaat uit lokale medewerkers. Speciaal voor deze doeleinden heeft Grameen Danone een mini-fabriek neergezet en lokale medewerkers opgeleid tot yoghurtproducenten. Eerste doelstelling van dergelijke sociale bedrijven is om, na start van het bedrijf *break even* te draaien. Op het moment dat er financiële winst wordt gemaakt komt deze volledig ten goede in uitbreiding van de productiecapaciteit. Bijvoorbeeld door in een ander gebied een nieuwe mini-fabriek te bouwen en daarmee ook in dat gebied de ondervoeding onder kinderen te bestrijden. Op die manier benut de commons de marktroute om zichzelf te vermenigvuldigen en te versterken. Een aantal bekende multinationals draagt inmiddels bij aan sociale ondernemerschap. Bijvoorbeeld via een joint venture met Grameen Bank (BASF, Adidas, Intel etc.). Daarnaast ontstaat aan diverse universiteiten een toenemende aandacht voor het concept.

Netwerkdemocratie

Bekeken vanuit het perspectief van eigendom en hiërarchie zijn socialisme en (neolibereraal) kapitalisme geen tegenpolen. Socialisme is te beschouwen als een regime voor het managen van industriële, kapitalistische productie door de staat (socialisme is staatskapitalisme!). Beide regimes zijn eigendomsregimes die de commons buiten sluiten. De commons worden gezien als externaliteiten: als factoren die buiten de economische productie geplaatst moet worden. Beide regimes zijn goed in herverdeling van de rijkdom (door de markt of door de staat), maar minder goed in de creatie van collectieve rijkdom.

Ook de traditionele versies van de sociale democratie en het begrip sociaal kapitaal (Halpern, 2005) bieden geen antwoord op bio-politieke productie. Zij complementeren het industriële paradigma van kapitalistische productie en lossen de paradoxen rondom autonomie en controle niet op (Hardt en Negri, 2009). Sociaal kapitaal ziet sociale relaties en vertrouwen als voorwaardelijke achtergrondprocessen voor de werkelijke productie. Het model van vertrouwen en onderhandelen tussen werkgevers- en werknemersorganisaties reproduceert de bestaande categorieën. Dit perspectief heeft geen plaats voor nieuwe productievormen en -relaties.^{iv}

De zogeheten “derde weg” erkent dat het Fordistische tijdperk verdwenen is. Het accepteert elementen van liberaal beleid (deregulering, privatisering) en combineert dit met een groter begrip van sociale productie. Maar ook deze stroming kan biopolitieke productie conceptueel geen goede plaats geven en het in politieke zin bevorderen en ondersteunen. De derde weg leidt niet tot (nieuwe) sociale instituties die een stabiele basis verlenen aan bio-politieke productie.

Welke politiek ondersteunt dan wel een goede governance van de multitude en institutionaliseert de commons? Wat het private is voor kapitalisme en wat het publieke is voor socialisme zijn de commons voor communisme. De commons zijn niet publiek of privaat, maar autonoom van beiden

(het voorbeeld van sociale *business* volgend zouden we ook kunnen zeggen dat de commons gelijktijdig publiek en privaat zijn). De term communisme wordt meer geassocieerd met een sterke hiërarchie (bijvoorbeeld een centraal door de staat geleide economie) dan met zelf-organiserende netwerken. Om begripsverwarring te voorkomen is het daarom wellicht handig om de op commons gebaseerde politiek aan te duiden als **commonisme** (Dyer-Witherford, 2007). Enkele thema's uit de politieke agenda ter ondersteuning van bio-politieke productie en actie zouden kunnen zijn (zie ook Leadbeater, 2010):

1. Bevordering van het ontstaan van een **open op commons gebaseerde infrastructuur**.

Dit is allereerst een open *informatie*-infrastructuur. Voor de fysieke en logische laag gaat het dan bijvoorbeeld om:

- a) Verdediging van net neutraliteit in plaats van een systeem waarin zij die meer betalen een betere dienstverlening krijgen.
- b) Op verschillende manieren financieren van de ontwikkeling van (open source software voor) webplatforms zodat naast commerciële platforms ook publieke en commons-platforms ontstaan.
- c) Garanderen van een divers aanbod in potentiële aanbieders van cloud-gebaseerde diensten. Bewaken dat mensen vrijheid hebben om tussen aanbieders van net diensten en inhoud kunnen wisselen.

In de inhoudslaag gaat het bijvoorbeeld om een nieuwe omgang met copyrights door:

- a) bevordering van ontwikkeling van nieuwe meer flexibele licenties, gebaseerd op open access en creative commons
- b) Het vinden van een gemeenschappelijk oplossing vinden voor het probleem van de huidige verweesde werken
- c) Overheden die pogingen tot verlening copyrights weerstaan.
- d) Copyrights regimes die aan houders van rechten vraagt hun behoefte aan copyrights te motiveren en te betalen voor verlening. Elk werk waarvoor na verloop van de termijn niet opnieuw copyrights worden aangevraagd valt automatisch in het publieke domein (en wordt niet verweesd)
- e) Uitgangspunt dat alle kennis- en cultuurproducten automatisch na basis periode van copyrights of termijn van intellectuele bescherming in het publieke domein terecht komen.
- f) Bevordering van ontwikkeling van nieuw *business* modellen door media bedrijven die meer interactie met content en peer to peer distributie toestaan.

Naast een informatie dient een open *sociale en intellectuele* infrastructuur. Een structuur voor innovatie van sociale, affectieve en creatieve *tools* die samenwerkingsrelaties ondersteunen en ontwikkelen. Bijvoorbeeld door:

- a) Ruimte te houden voor experimenten met en op het web.
- b) Bevordering van de ontwikkeling van open source tools die toestaan dat lokale oplossingen ontstaan en capaciteiten ontwikkelen (ook buiten de dominante regio's).
- c) Bevordering van het ontstaan van meer initiatieven zoals Wikipedia.
- d) Promotie van crowdfunding/micro-krediet initiatieven.

2. Zorg dragen voor voldoende **financiering** voor fundamenteel onderzoek en ondersteuning van allerlei vormen van **bio-politieke productie**.

3. **Vrijheid van plaats.** Notie van open burgerschap.
4. **Vrijheid van tijd.** Notie van basisinkomen.
5. **Vrijheid van persoon:** vrijheid om sociale relaties aan te gaan en sociale instituties te creëren voor **biopolitieke actie**. Institutionalisering van de commons via governance van de multitude.

Dit commonisme is een politiek van vrijheid (autonomie), politieke gelijkwaardigheid vanuit verschil, functionerend als een netwerkdemocratie. De multitude moet vrij zijn van private, kapitalistische autoriteit én vrij van publieke, staatsautoriteit om de commons te produceren te ontwikkelen. De moderniteit laveert tussen private en publieke controle van productie. Bij biopolitieke productie vindt productie plaats via zelforganisatie. Gelijkwaardigheid is niet zelfde als gelijkheid, homogeniteit of eenheid. De commons komt meer tot zijn recht als verschillende mensen vrijwillig in actie komen in een productief netwerk. Niet alle netwerken zijn constructief en productief. Alleen constructieve en productieve netwerken hebben een vorm van netwerk-democratie ontwikkeld: een democratie die beslismacht bij de multitude neerlegt.

Literatuur

- Arendt, H. (1998). *The human condition*. University of Chicago Press.
- Benkler, Y. (2006). *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*. Yale University Press.
- Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Wiley-Blackwell.
- Deleuze, G. (1992). What is a dispositif? In T. Armstrong (Red.), *Michel Foucault, Philosopher* (pp. 159-168). New York: Routledge.
- Dyer-Witherford, N. (2007). Commonism. *Turbulence 1*, 81-87.
- Edelman, L. (2004). *No future: queer theory and the death drive*. Duke University Press.
- Ferguson, J. (2006). *Global shadows: Africa in the neoliberal world order*. Duke University Press.
- Florida, R. L. (2002). *The rise of the creative class: and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. Basic Books.
- Foucault, M. (1990). *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. Vintage.
- Foucault, M. (1995). *Discipline & Punish: The Birth of the Prison*. Vintage.
- Halpern, D. (2005). *Social capital*. Polity.
- Hardt, M., & Negri, A. (2005). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Penguin Books.
- Hardt, M., & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Harvard University Press.
- Harvey, D. (2007). *A Brief History of Neoliberalism* (1e ed.). Oxford University Press, USA.
- Harvey, M., & Francisco, I. S. (2009, Februari 18). Users force Facebook to withdraw controversial 'copyright' plan. *The Times (UK)*. Verkregen van http://technology.timesonline.co.uk/tol/news/tech_and_web/article5757485.ece
- Hippel, E. V. (2005). *Democratizing innovation*. MIT Press.
- Joerges, C., Sand, I., & Teubner, G. (2004). *Transnational governance and constitutionalism*. Hart Publishing.

- Johnson, B. (2010, Februari 17). Ruling due on Google's book plan | Technology | guardian.co.uk. *Guardian.co.uk*. Verkregen van <http://www.guardian.co.uk/technology/2010/feb/17/google-books-copyright>
- Klein, N. (2008). *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*. Random House of Canada, Limited.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Leadbeater, C. (2010). *Cloud Culture, the future of global cultural relations*. Verkregen van www.counterpoint-online.org
- Leadbeater, C. (2008). *We-think*. Profile.
- Marx, K. (1910). *Het kapitaal (das Kapital): het kapitalistische productieproces*. Wereldbibliotheek.
- Mittelman, J. H. (2000). *The globalization syndrome: transformation and resistance*. Princeton University Press.
- Nye, J. (2003). U.S. Power and Strategy after Iraq. *Foreign Affairs*, 82(4), 169-171.
- Ong, A. (2006). *Neoliberalism as exception: mutations in citizenship and sovereignty*. Duke University Press.
- Robinson, W. I. (2004). *A theory of global capitalism: production, class, and state in a transnational world*. JHU Press.
- Sassen, S. (2006). *Territory, authority, rights: from medieval to global assemblages*. Princeton University Press.
- Schmitt, C. (2003). *Verfassungslehre*. Duncker & Humblot.
- Shirky, C. (2008). *Here comes everybody*. Penguin Press.
- Wellman, B. (2003). The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism. *Journal of Computer Mediated Communication*, 8(3).
- Wyatt, E. (2010, Augustus 4). Google and Verizon Near Deal on Pay Tiers for Web. *The New York*

Times. Verkregen van [http://www.nytimes.com/2010/08/05/technology/05secret.html?](http://www.nytimes.com/2010/08/05/technology/05secret.html?_r=1&pagewanted=1)

[_r=1&pagewanted=1](http://www.nytimes.com/2010/08/05/technology/05secret.html?_r=1&pagewanted=1)

Yunus, M., & Weber, K. (2010). *Building Social Business: The New Kind of Capitalism That Serves Humanity's Most Pressing Needs*. PublicAffairs.

- i <http://www.nd.nl/artikelen/2010/juli/21/bedrijven-tobben-over-facebook-en-twitter>
- ii <http://counter.li.org>
- iii De begrippen 'kenniseconomie' en 'sociaal kapitaal' zijn het meest direct verbonden aan deze interpretatie van waardecreatie via kennis.
- iv Een voorbeeld hiervan in Nederland is dat een vakbond momenteel de SER-zetel voor ZZP'ers bezet.